

2.2. Наталія ГАВРІЛОВА. Релігієзнавча освіта в контексті засобів формування міжконфесійної злагоди.

На початок ХХІ століття, коли людство зіткнулося із стійкими заблудженнями, непорозуміннями та протиріччями в сфері релігії та культури, актуальності набувають питання щодо терпимості та недискримінації, свободи релігії та переконань, місця релігії та освітніх технологій в формуванні міжконфесійної злагоди. Відзначимо, що головну роль в переданні із покоління в покоління та закріплення історично стійких культурно-релігійних цінностей, у підготовці людини до успішного функціонування у відповідному суспільстві й культурі завжди відігравала освіта.

Відтак метою цього матеріалу є з'ясування реального місця релігієзнавчої освіти в формуванні толерантних міжконфесійних відносин та її вплив на ведення міжрелігійного та міжкультурного діалогу й впровадження релігійного плюралізму в освітню сферу при дотриманні вимог міжнародних і європейських принципів прав людини. Адже, як декларує пункт 10 Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи №13965 (1999) „Релігія і демократія”, „Освіта – це головний спосіб боротьби з незнанням і стереотипами. Навчальні програми в школах та університетах мають бути негайно переглянуті з метою сприяння кращому порозумінню різних релігій. Під час уроків про релігії як важливу частину історії, культури і філософії людства не має здійснюватися релігійне навчання”.

В сучасній Україні, як і в ряді інших європейських країн, взаємовідносини між державою та релігійними організаціями знайшли своє відображення в освітній сфері. Українська політика в сфері освіти відображає перехід від однорідного суспільства з єдиною домінуючою ідеологією до демократичного суспільства, що створює простір для співіснування різних ідеологічних цінностей та віросповідних систем. Адже плюралізм та єдність у багатоманітті повинні виступати базовими моментами при реалізації політики в гуманітарній сфері. Проте зауважимо, що проголошення ідеї плюралізму в освітянській сфері та її адекватне впровадження – це різні речі.

Спілкування між релігіями існувало завжди. Тільки раніше, коли були більш-менш визначені кордони релігій, мінімальна міграція населення, то комунікація релігійних традицій не була такою інтенсивною. Це спілкування носило природний характер й виникало лише при необхідності. В добу Середньовіччя релігії спілкувалися між собою не завжди мирно, особливо в епоху релігійних воєн. До ХІХ століття потреба у міжрелігійному діалозі як умові збереження людської культури від кризи і знищення не усвідомлювалася²⁶. Нині проблема міжконфесійного діалогу та міжрелігійної злагоди постає надто гостро. Міжконфесійний діалог вирізняється своєю унікальністю, його учасники шукають те, що їх об'єднує (мета, кінцевий

²⁶ Толерантність: сфера міжконфесійних відносин. Релігієзнавчий аналіз / Упорядник Л.О. Филипович. – К, 2004. – С.114.

результат, взаємний інтерес тощо), а віруючі вже мають це об'єднуюче ядро – віру в Бога.

І це не випадково, адже потужні релігійні системи дали культурний, ціннісний матеріал для формування відповідних цивілізацій. Релігійна традиція об'єднувала великі групи людей у єдине ціле. Навіть у випадках загибелі держав, релігійні інститути сприяли збереженню великих людських масивів у єдиний цивілізаційний простір. За сучасних умов релігії є ядром цивілізацій. Незважаючи на розвиток секуляризаційних та глобалізаційних процесів у світі, більша частина людства все таки перебуває під впливом релігійних традицій, а значний сегмент нерелігійної частини населення планети ідентифікує свою культурну приналежність із тією конфесією, що виступає традиційною для їх етносу.

На нашу думку, одним із критеріїв ведення й реалізації успішного міжконфесійного діалогу є кількість освічених людей в світовому масштабі та схильність до освіти і набуття знань. Наведемо світову статистику: на сьогодні уже 80% усіх дітей світу проживають в Африці та Азії, а з них 72 мільйони не охоплені системою шкільної освіти, тільки 10 із 100 дітей закінчать середню школу, з них лише 1% вступить до коледжу; за прогнозами до 2015 року 56 мільйонів дітей молодшого шкільного віку не зможуть відвідувати загальноосвітню школу²⁷. Відтак прагнення до різного роду діалогів (у тому числі й міжрелігійного) викликає певне занепокоєння в контексті обмеження освітніх можливостей молодого покоління.

Освіта – це процес навчально-виховний, де особистість вчителя займає ключове місце. Зазвичай в процесі шкільної освіти викладач постає як носій абсолютного знання. Учні ж, в силу свого соціального статусу та рівня індивідуального досвіду, сприймають таке знання як єдиноістинне. Якщо донедавна класичним уявленням про те, чим є освіта, було те, що це сума знань, котрі людина повинна сприйняти, засвоїти і в подальшому застосувати на практиці. То зараз просте одержання знань втрачає актуальність. Адже сучасні комунікації сприяють отриманню великої кількості відомостей, в тому числі й з релігійної проблематики.

Безсумнівно, знання релігії є важливою складовою якісної системи освіти, що сприяє побудові громадянського суспільства, взаємній повазі, посилює підтримку релігійної свободи і сприяє розумінню соціокультурного розмаїття та міжконфесійній злагоді. Знання про релігію має цінний потенціал для зменшення міжрелігійних конфліктів, що часто відбуваються від недостатнього знання інших релігій. Хоча рішення щодо питань віри повинно бути захищене як особистий вибір, система освіти не може дозволити собі ігнорувати роль релігії й переконань в історії та культурі. Адже нехтування цим питанням ймовірно спричинить розгортання релігійної нетерпимості та дискримінації, що, в свою чергу, призведе до формування та закріплення негативних міжрелігійних стереотипів. Викладання релігійно-орієнтованих

²⁷ <http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/GMR/pdf/gmr2010/gmr2010-pr-ru.pdf>

дисциплін є важливим елементом освітньої системи, котра готує молодих людей до життя в культурно плюральному суспільстві. Таке знання сприяє кращому розумінню більшої частини всесвітньої історії, літератури та мистецтва, а також є корисним у справі розширення культурного горизонту і поглиблення розуміння проблем минулого та сучасного. Обґрунтуванням для заохочення набуття знань про релігійні традиції може слугувати те, що сам факт незнання нерідко стає причиною ворожого та упередженого ставлення до релігії як такої.

Наведемо конкретний приклад: уроки зарубіжної літератури в загальноосвітній школі у своїй більшості обмежені лише світом західної традиції, яка є іудео-християнською за своїм характером (хоч, правда, наявні і поодинокі згадування про китайську та японську літературу). Проте, ми схильні думати, що хоча б мінімальне включення в програму шкільної освіти літературних пам'яток важливих для сучасного світу цивілізацій, зокрема таких, як індійська та мусульманська (наприклад, Бхагавадгіти з епосу „Махабхарата” і „Маснаві” Джалал ад-Діна Румі), сприяло б не лише ознайомленню з жанровими і образними літературними особливостями, а й з специфікою індійського і мусульманського світосприйняття в цілому. Важливо, щоб молоді люди набували більш глибокого розуміння тієї ролі, яку релігійно-культурна традиція відіграє в сучасному плюралістичному світі. Потреба саме в такій освіті буде продовжувати зростати, оскільки різні культури та ідентичності взаємодіють між собою через подорожі, торгівлю, засоби масової інформації й міграційні процеси.

„Декларація про сприяння діалогу й взаєморозумінню між релігіями і цивілізаціями” проголошує цінність освіти як базовий момент продуктивного міжконфесійного діалогу: «Повага прав різних етнічних і релігійних громад має першочергове значення для сприяння взаємному діалогу між різними конфесіями, цивілізаціями й культурами. Освіта, як важлива основа формування сильної етичної особистості, є головним елементом сприяння терпимості, діалогу й взаєморозумінню між релігіями й цивілізаціями, шанобливого ставлення до відмінностей, прав людини й традиційних моральних цінностей. Належна освіта слугує основним засобом для подолання стереотипів і боротьби із спотвореним сприйняттям різних культур, релігій і цивілізацій»²⁸.

Політика і програми в галузі освіти повинні сприяти покращенню взаємопорозуміння у спілкуванні як між окремими особами, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами та націями. Проте зробимо застереження, що більш глибоке розуміння релігій автоматично не приведе до більшої терпимості і поваги.

²⁸ Декларация о содействии диалогу и взаимопониманию между религиями и цивилизациями, принятая на Всемирной конференции, которая состоялась 26-28 октября 2007 года в Охриде, Республика Македония // Релігійна свобода. Релігія в постмодерному суспільстві: соціально-політичні, правові та конфесійні аспекти. Науковий щорічник. – 2008. – № 13. – С. 20.

Як зазначає шеф-редактор газети „НГ-Религий” (обіймав зазначену посаду з 2002 по 2010 роки) М. Смірнов: «Спеціаліст-релігієзнавець - це той спеціаліст, який безпосередньо працює з релігійними організаціями, знає їх проблеми, історію, перебуває у діалозі з ними. Сьогодні, коли релігія все більше входить в наше життя, охоплює і співробітників ЗМІ, і викладачів ВНЗ, і представників владних структур, прокуратури, правоохоронних органів, і військовослужбовців, повсюдно потрібні спеціалісти в сфері релігії. Потрібні спеціалісти, які знають історію й розуміють природу релігійних та національних конфліктів»²⁹.

Принципи міжконфесійного діалогу – це той мінімум вихідних положень, прийнятих його учасниками, не дотримуючись яких неможливо приступати до самого діалогу. Найперший принцип це – толерантність. Толерантність означає повагу та сприйняття різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті й переконань³⁰. У даному контексті толерантність - це є терпиме відношення послідовників однієї релігійно-конфесійної спільноти до послідовників інших релігійно-конфесійних спільнот. Кожна особа дотримується своїх релігійних переконань і визнає таке ж право за іншими. Терпимість у взаємовідносинах між представникам різних релігійних спільнот є необхідною умовою організації плідного діалогу між релігіями. Виняткове значення для організації міжрелігійного діалогу має принцип рівноправності його учасників. Адже добровільно домовляються лише рівні. Будь-яка спроба поставити одного з партнерів діалогу в привілейоване становище є перешкодою для плинного діалогу.

Ще одним важливим принципом міжрелігійного діалогу є відкритість. Відкритість – це неприховане від інших щире вираження своєї позиції, що поєднується із прагненням слухати й чути інших, об’єктивно сприймаючи й оцінюючи їх точку зору. Зауважимо, що відкритість зовсім не тотожна вимозі відмови учасників діалогу від своїх переконань або поступки чужим переконанням. Її цінність у тому, що вона допомагає суб’єктам діалогу краще усвідомити погляди один одного, сприяє зіставленню різних думок, вияву спільних інтересів і виробленню узгоджених заходів для їх реалізації.

Зважаючи на той факт, що Україна є багатоконфесійною державою з постійно розширюваним конфесійним спектром, вважаємо недоцільним введення як загальнообов’язкових дисциплін до програми середньої загальноосвітньої школи релігійно-орієнтованих дисциплін, зокрема таких як

²⁹ Максutow И. «Воцерковление» светской прессы Интервью с Марком Смирновым о событиях 90-х годов, религиоведах и будущем журналистики в России // <http://religo.ru/journal/8382>

³⁰ Декларація принципів толерантності // Свобода совісті та віросповідань у контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів (витяги)./ Упорядник, автор передмови і приміток к.філос.н. М.Ю.Бабій. – К., 2006. – С. 31-36.

„Християнська етика”, „Православна етика”, „Основи ісламської культури” тощо. Проте, враховуючи рівень розвитку світської освіти більш ефективним є, на нашу думку, включення в освітню програму середньої школи таких релігієзнавчих дисциплін, як „Релігії світу” або „Історія релігії”. Аргументами на користь такої точки зору є наявність міжконфесійних суперечностей в українському суспільстві та необхідність донесення знань про основи світових релігій, які сприятимуть формуванню моральної культури особистості. Ознайомлення учнів з історією релігії, акцентуючи увагу при цьому на морально-етичних концепціях їхніх доктрин, які самі по собі мають виховне значення. Адже, саме в них втілені загальнолюдські цінності, розглядаються проблеми добра і зла, морального і аморального. Зауважимо, що викладання цих цінностей в загальноосвітній школі повинно відбуватися без ангажування, підтримки чи критики будь-якої релігії, без протиставлення однієї релігії іншій.

На нашу думку, важливим є вивчення релігії на науковій основі, оскільки знання релігії сприяє підвищенню освіченості людини і більш глибокому пізнанню надбань національної та світової культури. Школа, в даному випадку, бере на себе функцію каталізатора міжконфесійного компромісу і плідної співпраці працівників усіх релігійних організацій, що представлені в Україні. Релігієзнавчі дисципліни повинні викладатися в такий спосіб, щоб жоден учень, незалежно від його особистісних релігійних переконань, ніколи не відчував себе скривдженим чи ображеним. Погляди особистості, а не погляди більшості чи меншості, мають бути справжньою цінністю. Якщо такі принципи діють, то результатом буде міцна громадянська та національна єдність. Нація особистостей, які поважають всіх, незалежно від їх релігійних поглядів, найменше підвладна ризику розділення за будь-якими, а надто релігійними, принципами.

Показовим в зазначеному контексті є досвід рекомендацій ОБСЄ у сфері вивчення релігії, зокрема, документу „Принципи Толедо, навчання релігії та віруванням в публічних школах”, щодо розвитку освітніх програм, яка також відображає сучасний культурний плюралізм. Толедські принципи розробляють навчальні плани на основі зняття тих відмінностей, які наявні між державною, освітньою та релігійною владою та наголошують, що необхідно розвивати мультирелігійну освіту, якої не вистачає в багатьох країнах Європи³¹.

Важливо, щоб учні отримували інформацію про різні релігійні традиції, а також про власну конфесію, оскільки багато проблем виникає не тільки із-за нерозуміння інших релігій, а, в першу чергу, із причини нерозуміння навіть власної релігії. Толедські принципи презентують те, як можна перемогти консервативне, етноцентричне і догматичне навчання релігії, яке, на жаль, на сьогодні все ще існує у багатьох країнах, в ситуаціях, коли основні моральні

³¹ Toledo Guiding Principles On Teaching About Religions And Beliefs In Public Schools. Prepared by the ODIHR Advisory council of experts on freedom of religion or belief. – 2007. – 129 p.

цінності окремої релігії розглядаються як виняткові і при цьому не звертається увага на міжрелігійні відносини з точки зору етичного, теологічного чи практичного смислу³².

Діалог релігій має сприяти усуненню (або хоча б згладжуванню) міжрелігійних протиріч, введенню ідеологічного змагання між релігіями й конфесіями в цивілізовані рамки, що позитивно позначиться на етно-національних відносинах і соціально-політичній стабільності.

Діалог релігій – це, насамперед, взаєморозуміння. А у взаєморозумінні передбачається єдність, подібність, тотожність. Наголосимо, що діалог релігій можливий лише на основі цінності індивідуального в кожній культурі. Діалог релігій завжди об'єднує багатьох учасників і реалізується на декількох рівнях: внутрішньому і міжетнічному, внутрішньому і міжконфесійному, внутрішньому і міжособистому.

Для ведення діалогу потрібна крос-культурна грамотність, освіченість та обізнаність з специфікою культур інших народів, що включає в себе: усвідомлення відмінностей в ідеях, звичаях, культурних традиціях, які притаманні різним народам, можливість побачити спільне і відмінне між різноманітними культурами і подивитися на культуру власного співтовариства очима інших народів.

Зауважимо, що на світові релігії в концепції „діалогу цивілізацій” досить часто покладається роль посередника. Але чи так воно насправді? Адже діалог – це завжди вимушений крок та необхідність, але ніколи не добровільний акт. І будь-яка самодостатня релігія ніколи не відчуває в ньому внутрішньої потреби. Проілюструємо, цю тезу думкою професора соціології Єльського університету Е. Валлерштайна: „Діалог вірогідний лише між рівними, у протилежному випадку він перетворюється на монолог. Аналогічним чином і партнерство можливе тільки між рівними, в іншому разі воно всього лиш маска, що приховує панування однієї із сторін. Без досягнення рівності пошук взаємопорозуміння між культурами буде безнадійною утопією”³³. В цьому зв'язку російський науковець Ю.Зобнін справедливо зауважує, що воля до діалогу зовсім не притаманна ані людству, ані етносу іманентно. Значно більш органічною на рівні „побутовому”, „загальнозрозумілому” є воля до монологу, який тлумачиться як „нав'язування своєї точки зору, реалізації своєї „програми”, що ніяк не узгоджується з міркуваннями і бажаннями тих, серед кого подібна „програма” здійснюється”. Ю. Зобнін особливо наголошує на очевидному дефіциті свідомої волі до діалогу та констатує існуючий варіант – це „монологічність”³⁴.

³² Релігійна свобода: релігія в постмодерному суспільстві: соціально-політичні, правові та конфесійні аспекти. Науковий щорічник №13. – К., 2008. – С. 20.

³³ Див.: Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. За ред. А.І.Кудряченка. – К., 2009. – С. 524.

³⁴ Зобнін Ю. Диалог как форма культурного бытия // <http://magazines.russ.ru/vestnik/2009/25/zo26-pr.html>

Неможна обійти увагою й протилежну до теорії „діалогу” – теорію „зіткнення цивілізацій” С. Ханкінгтона, що також будується на релігійному фундаменті. В її основі лежить теза про принципову неможливість різних цивілізацій домовитися. С. Ханкінгтон вважає, що максимально близькі відносини, які можливі між різними цивілізаціями – це відносини холодної війни. Так відбувається, головним чином, тому, що кожна релігійна система вважає, що саме вона – єдиноістинна та єдиноможлива. Християнство стверджує, що спастись в ісламі неможливо. А це значить, що воно сприймає іслам як хибну релігію. Іслам із свого боку вважає християнство заблудженням. Пророк неодноразово говорив, що християни володіли істиною, але втратили її. Він же посланий Аллахом саме для того, щоб відновити істину. Звідси випливає, що істина притаманна ісламу, а в християнстві вона відсутня. Ось ця глибинна, догматична основа, спираючись на яку, релігії протистоять одна одній.

Виходячи звідси, етико-гуманітарний конфлікт християнської та мусульманської цивілізацій полягає не у протиріччі універсальних моральних цінностей, а в їх антропологічній інтерпретації. В кожному суспільстві існує чітка демаркація простору між добром і злом, кожен народ витворив власні уявлення про межі добра і зла, втілені у традиціях, міфах, народній творчості тощо. На рівні цивілізацій також спостерігаємо розбіжності у розумінні, сприйнятті та інтерпретації універсальних моральних норм. Іншими словами, даний конфлікт спричинений різними векторами розвитку соціумів у рамках тієї чи іншої цивілізації.

Християнство та іслам – це дві найбільш поширені та впливові світові релігії, які в якості базисної основи проголошують універсалізм – відомі засади: „немає ані елліна, ані юдея” в християнстві та „всі мусульмани – брати” в ісламі. Цей фактор, одночасно, як полегшує, так і ускладнює діалог релігій. Адже обидві релігії завдяки універсалізму мають великий потенціал, а тому як християнський прозелітизм так і да’ва (заклик до ісламу) мають помітні успіхи. Проте, очевидно, це викликає незадоволення обох релігій, що ускладнює діалог.

У свою чергу, універсалізм полегшує діалог тому, що дозволяє уникнути багатьох перешкод, пов’язаних із національними та культурними чинниками, хоча останні також не можна ігнорувати, враховуючи той факт, що, наприклад, мусульманська діаспора в країнах Західної Європи структурується скоріше за національним, ніж за релігійним принципом.

Разом з тим учасники діалогу релігії говорять про необхідність шукати спільні риси в релігіях. Така позиція має право на існування, але при більш глибокому розгляді релігійних вчень можна побачити, що навіть моральні установки, які на перший погляд здаються універсальними, часто відрізняються один від одного, не говорячи уже про релігійну антропологію і богослов’я. Поверхові релігійні концепти навряд чи можуть просунути діалог далше звичайних слів. В цьому випадку, говорячи словами С. Ханкінгтона, відносини між цивілізаціями будуть залишатися „холодними”.

Відтак аналіз провідних релігії сучасності, виділення із них спільного змісту – морального, гуманістичного, освітнього та звернення уваги на витлумачення цінності людини буде слугувати як можливий засіб зниження рівня конфліктності та налагодження конструктивного діалогу.

На думку А. Гусейнова, для того, щоб взаємодія культур розвивалася в режимі діалогу, треба заблокувати шляхи конфронтації між ними й утвердити загальне правило – „три взаємопов’язані заборони, які є безсумнівними і мають безумовний категоричний смисл. Заборона перша – на конфронтацію на культурній основі. Це означає, що культурні особливості й відмінності не можуть бути виправданням для якихось насильницьких дій. Заборона друга – на слова, дії, будь-які інші символічно-знакові прояви, котрі можуть сприйматися якоюсь із культур як образливі. Заборона третя – на абсолютистські претензії якоїсь із культур, на проголошення своєї культури втіленням „вищих істин, цілей та смислів”³⁵.

На думку авторів параграфу, роль основної цінності, визначального ресурсу розвитку людства за сучасних умов відіграють інформація і знання. Освіта і наука є тим механізмом забезпечення прогресивного розвитку людства, які утворюючи єдиний світовий освітньо-науковий простір, дають інтегративний імпульс для діалогу релігії, забезпечуючи тим самим зустріч релігійних груп. В сучасному суспільстві інформація стає рушійною силою трансформаційних змін, де освіта виконує не лише просвітницьку, але й креативну функцію щодо масової релігійної свідомості. Освіта постмодернізму моделюється як діалог/зустріч культур, виступаючи умовою успішної життєдіяльності соціальних суб’єктів, що ідентифікують себе з певними релігіями – учасниками зустрічі.

Міжрелігійний діалог – це комунікація між адептами як мінімум двох релігій, коли проявляється взаємоповага до відмінностей і зберігається вірність власній традиції, з метою взаємообміну духовним досвідом у пошуку істинного знання. А спільність розуміння критеріїв істинності знання є (і залишатиметься) ключовою передумовою конструктивності діалогу релігії, запорукою його хоча б відносної правдивості, а відтак і продуктивності. Тому створення сприятливих умов для вільного поширення особливостей та характерних рис тієї чи іншої релігії, наголошення на її базових цінностях безумовно стимулюватиме міжконфесійний діалог у цілому. Проблема діалогу релігій у становленні сучасного культурного буття, на нашу думку, є одна з найважливіших.

Кожна з цивілізацій, виробляючи власну систему релігійних символів, впливає і на самовизначення особистості не лише у межах своєї спільноти, але й на носіїв іноцивілізаційних цінностей (звісно, меншою мірою). Зауважимо, що найбільшим комунікативним потенціалом володіють релігійні системи, що перебувають на перетині двох і більше цивілізацій та одночасно відчують їх вплив. Україна належить саме до таких цивілізаційних парадоксів і володіє

³⁵ Див.: Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. – С.526.

усім необхідним освітнім потенціалом для ефективного комунікування у релігійній площині.

Отже, епоха глобалізації диктує необхідність внесення відповідних коректив, що вимагаються часом і в тому числі в сфері освіти. Останнє не може залишатися обмеженим винятково рамками національної культури. Моральним імперативом часу стає освіта, що враховує культурно-релігійне багатоманіття людського співтовариства, саме виживання якого залежить від здатності формувати міжконфесійну злагоду, налагоджувати діалог культур і цивілізацій.

2.3. Ярослав СТОЦЬКИЙ. Компаративістика тріади «Держава-Освіта-Церква» в Україні та у деяких країнах Західної Європи.

Актуальність теми зумовлена малодослідженістю проблеми навчального шкільного процесу щодо спеціального факультативного курсу «Основи християнської етики», його навчальних програм, фаховості викладачів, ролі у вихованні учнів, певної релігійної однозначності в поліконфесійній Україні та порівнянням із релігійним навчанням у державних, приватних чи церковних школах деяких західноєвропейських країн.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором вперше глибинно і полівекторно здійснено аналіз певних проблем викладання курсу «Основи християнської етики» в державних школах України, а також зроблено акцент і на недільні парафіяльні школи основних християнських церков України, які не повним чином охоплюють таким конфесійним навчанням своїх віруючих, не маючи в цьому аспекті жодних перешкод з боку держави й водночас, в контексті порівняльного аналізу, розкрито відносини держави і церкви щодо освіти в деяких країнах Західної Європи, спираючись на відповідні статті їхніх конституцій.

Об'єктом дослідження є відносини держави і церкви щодо шкільної освіти як в Україні, так і країнах Західної Європи. *Предметом дослідження* є порівняльний аналіз відносин між державою і церквою щодо релігійного навчання в державних I-III ступеня школах України і відповідно в таких же школах деяких західноєвропейських країн у контексті чинного законодавства про освіту та про релігійну свободу.

Мета статті – висвітлити проблеми й особливості в галузі шкільної освіти на векторі держава-церква із врахуванням їхньої законодавчих взаємовідносин, ролі в родині й суспільстві та авторитету релігійних інституцій як в Україні, так і в країнах Євросоюзу, прагненні держави, а також і церкви мати свій вагомий вплив на формування світогляду й виховання учнівської молоді, дієву компромісність в подібних бажаннях, можливість використання західноєвропейського досвіду релігійного навчання в середніх державних, приватних чи церковних школах для можливого чи неможливого